

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

2007 metai

1

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2007

1

VILNIUS 2008

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2007

1

VILNIUS 2008

UDK 947.45

Li 237

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS

Vilniaus universitetas

Jan JURKIEWICZ

Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)

Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ

Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKASKAS

Lenkijos MA Istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ

Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Rimvydas PETRAUSKAS

Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA

Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS

Milersvilio universitetas

Joachim TAUBER

Nordost-Institut Liuneburge

Agnius URBANAVIČIUS (sekretorius)

Lietuvos istorijos institutas

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:

HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.

EBSCO PUBLISHING

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2008

© Straipsnių autoriai, 2008

DANGIRAS MAČIULIS

LIETUVIŲ DIASPORA TARPUKARIO LATVIJOJE LIETUVOS DIPLOMATŲ AKIMIS

Valstybinio nacionalizmo programą tarpukario Lietuvoje būtų galima priskirti Rogerso Brubakerio įvardyto valstybinio „nacionalizuojančio nacionalizmo“, kuris buvo raiškus XX a. tarpukario Rytų Europoje, programai¹. Lietuviškasis nacionalizuojantis valstybės nacionalizmas mažai kuo skyrėsi nuo kitų „nacionalizuojančių nacionalizmų“: jis lietuvių tautą laikė vienintele teisėta valstybės šeimininge, o pačią valstybę pirmiausia skirtą lietuvių tautinio genijaus sklaidai. Nacionalizmo idealą išpažįstanti valdžia skelbėsi esanti įpareigota „išorinės istorinės tėvynės“ teise stebėti sąlygas, kuriose gyvena jos etnolingvistiniai piliečiai, palaikyti jų veiklą ir ginti interesus. Trumpai tariant, rūpestis valstybės piliečiais pasitraukė į šoną, užleisdamas vietą rūpesčiui etnolingvistiniais tėvynainiais. „Išorinės istorinės tėvynės“ teisės buvo patikėta ginti Lietuvos diplomatinei tarnybai, kuri per savo pasiuntinybes ir konsulatus rūpinosi lietuvių bendruomenėmis svečiose šalyse. Lietuvos valdžia lietuvių diaspora rūpinosi nuo pat nepriklausomybės pradžios, tačiau po 1926 m., kai politinis režimas oficialiu kursu pasirinko tai, kas įvardijama nacionalizuojančiu valstybės nacionalizmu, dėmesys lietuvių diasporai užsienyje pastebimai išaugo – į išeiviją atsigręžta tarsi iš naujo. Tada kitaip pažiūrėta ir į lietuvių diasporą kaimyninėje Latvijoje.

Lietuvių diasporos Latvijoje istoriografija negausi. Pirmiausia reiktų paminėti Aldonos Gaigalaitės straipsnį „Latvijos lietuvių organizacijos ir jų šelpimas 1919–

¹ „Nacionalizuojančio nacionalizmo“ ir „išorinės istorinės tėvynės“ nacionalizmo sąvokas pasiūlė Rogersas Brubakeris, tyrinėdamas posovietinį nacionalizmą Rytų Europoje. Jo teigimu, „nacionalizuojančio nacionalizmo“ tipas raiškus tarpukario ir posovietinėje Rytų Europoje. Plačiau apie tai: Р. Б р у б е й к е р, Мифы и заблуждения в изучении национализма, *Ab Imperio*, 2000, № 1–2.

1940 metais“², kuriame ne tik nagrinėjama Lietuvos valstybės parama lietuvių bendruomenei, bet ir atskleidžiamas šios diasporos socialinis ir kultūrinis portretas, charakterizuojamos ryškiausios lietuvių bendruomenės asmenybės. Išsamiausia studiją apie Latvijos lietuvių bendruomenę parašė latvių istorikas Ērikas Jēkabsonas³. Jo knygoje plačiai apžvelgta lietuviškų mokyklų ir organizacijų veikla, lietuvių dalyvavimas Latvijos politiniame ir kultūriniame gyvenime. Ē. Jēkabsonas savo darbe iš esmės rėmėsi tik Latvijos archyvuose saugomais dokumentais, todėl jo studijoje liko neatskleistas Lietuvos pasiuntinybės Rygoje požiūris į vietos lietuvių bendruomenės problemas bei pasiuntinybės vaidmuo lietuvių diasporos gyvenime.

Šio straipsnio tikslas – atskleisti probleminį Lietuvos pasiuntinybės Latvijoje požiūrį į vietos lietuvių bendruomenę, išryškinti Lietuvos diplomatų požiūrių skaudžiausias lietuvių diasporos problemas. Tai daroma remiantis prielaida, jog probleminis Lietuvos diplomatinės tarnybos požiūris į arčiausiai iševijoję (kaimyninėje Latvijoje) esančią lietuvių bendruomenę reikšmingai veikė Lietuvos valstybės politikos iševijos atžvilgiu formavimąsi ir konkrečių veiklos priemonių pasirinkimą.

* * *

Nuosekliau gilinantis į šią problemą tenka bent paviršutiniškai apžvelgti lietuvių bendruomenės Latvijoje istoriją, aptarti lietuviškų kolonijų susiformavimo aplinkybes ir pabandyti bendriausiais bruožais nutapyti socialinį lietuvių tautinės mažumos tarpukario Latvijoje portretą.

Lietuvių diaspora tarpukario Latvijoje istoriškai susiformavo tarsi iš dviejų dalių: nuo seno kaimo vietovėse prie Latvijos–Lietuvos pasienio gyvenusių lietuvių ir dėl ekonominės lietuvių emigracijos didžiuosiuose Latvijos miestuose susidariusių lietuviškų kolonijų. Šios kolonijos atsirado XIX a. pabaigoje, kai po baudžios panaikinimo Lietuvos kaime atsiradęs darbo jėgos perteklius nutekėjo į sparčiai tuo metu augančius latviškų Rusijos imperijos gubernijų miestus. Taip Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse Rygoje ir Liepojoje dėl ekonominės migracijos susibūrė gausios lietuvių kolonijos. 1913 m. surašymo duomenimis, daugiau nei pusę milijono gyventojų turėjusioje Rygoje gyveno apie 37 tūkst. lietuvių.

Gausios lietuviškos kolonijos Rygoje ir Liepojoje gerokai praretėjo Pirmojo pasaulinio karo metais, kai artėjant fronto linijai daug lietuvių pasitraukė patys ar buvo evakuoti į Rusijos gilumą drauge su pramonės įmonėmis. Karo audroms nurimus, daugelis jų iš Sovietinės Rusijos grįžo ne į Latviją, bet į nepriklausomybę iškovojusią Lietuvą.

² A. G a i g a l a i t ė, Latvijos lietuvių organizacijos ir jų šelpimas 1919–1940 metais, *Lietuvos istorijos metraštis. 1995 metai*, Vilnius, 1996, p. 98–113.

³ Ē. J ē k a b s o n s, *Lietuvieši Latvijā*, Rīga, 2003.

Pirmojo Latvijos Respublikos gyventojų surašymo 1920 m. duomenimis, Latvijoje gyveno 25 538 lietuviai. 1925 m. Latvijos gyventojų surašymas užregistravo 23 193 lietuvius. Latvių tyrinėtojų teigimu, 1935 m. oficialios Latvijos statistikos pateiktas lietuvių skaičiaus sumažėjimas iki 22 843 liudijo ne realų lietuvių skaičiaus sumažėjimą, bet Latvijos valdžios siekį parodyti mažesnę lietuvių gyventojų skaičių Alūkstos (Ilūkste) apskrityje. Manoma, jog visą tarpukarį Latvijoje gyvenusių lietuvių skaičius svyravo ties ta pačia 25 tūkst. riba⁴.

Kaip jau minėjome, 1925 m. gyventojų surašymo duomenimis, Latvijoje gyveno 23 193 lietuviai: Rygoje – 7748, Liepojoje – 2637, Jelgavoje – 635, Daugpilyje – 309 lietuviai. Kiek didesnė pusė Latvijos lietuvių bendruomenės nuo seno gyveno kaimo vietovėje Lietuvos–Latvijos pasienyje esančiuose valsčiuose – daugiausia Žiemgalos regione. 1930 m. Latvijos gyventojų surašymas užregistravo 25 885 lietuvius: Rygoje – 6817, Liepojoje – 1834, Jelgavoje – 629, Subačiuje (Subate) – 106, Bauskėje – 118, Gryvoje – 299 lietuvius. Iš viso Latvijos miestuose tuo metu gyveno 10 548 lietuviai. Lietuvos pasienyje nusitęsusiame Žiemgalos regione gyveno 12 627 lietuviai. Palyginus 1925 ir 1930 m. Latvijos gyventojų surašymo duomenis galima pastebėti kiek sumažėjusį mieste gyvenusių lietuvių skaičių ir padidėjusį lietuvių skaičių kaimo vietovėje. Manome, jog tokius poslinkius sąlygojo, iš vienos pusės, sumažėjęs pramonėje dirbančių lietuvių skaičius, iš kitos pusės, tradiciškai spartesnis demografinis kaimo augimas. 1930 m. surašymo duomenimis, darbingi buvo 71,7% Latvijos lietuvių. Iš jų 46,9% vertėsi žemdirbyste, 11,3% dirbo pramonėje, 2,2% – prekyboje, 3,2% – transporto sferoje, 4% – aptarnavimo sferoje, 147 lietuviai buvo laisvųjų profesijų atstovai (advokatai, mokytojai ir kt.). Tokia lietuvių tautinės mažumos Latvijoje socialinė sudėtis iš esmės nesikeitė visą ketvirtąjį dešimtmetį⁵.

1935 m. Latvijos gyventojų surašymo duomenimis, lietuviai sudarė 1,17% visų Latvijos gyventojų⁶. Lietuvių tautinės mažumos dydis, lyginant su kitomis tuo metu Latvijoje gyvenusiomis tautinėmis mažumomis, – pavyzdžiui, rusais, kurie sudarė 10% Latvijos gyventojų, neįspūdingas. Tarpukario Latvijoje tautinės mažumos sudarė ketvirtadalį valstybės piliečių ir buvo reikšmingas faktorius valstybės vidaus gyvenime, o kai kurių tautinių mažumų įtaka šalyje gerokai pranoko jų fizinių dydį, kaip, pavyzdžiui, vokiečių tautinės mažumos įtaka valstybės ekonominiame gyvenime. Jokia įtaka lietuvių mažuma pasigirti negalėjo. Dar svarbu pridurti, jog absoliuti dauguma lietuvių buvo katalikai – 21 952 iš 22 913 (1935 m. duomenimis), jie sudarė 5% visų Latvijos katalikų⁷. Taigi protestantiškoje Latvijoje lietuviai buvo mažuma ir konfesiniu požiūriu.

⁴ Ten pat, p. 55.

⁵ Ten pat, p. 56; *Latvijos lietuvių kalendorius 1939 metams*, Ryga, 1939, p. 35.

⁶ *Latvijos lietuvių kalendorius 1939 metams*, p. 35.

⁷ *Latvijos lietuvių kalendorius 1937 metams*, Ryga, 1936, p. 23.

Žvelgiant į tarpukario Latvijos lietuvių mažumą derėtų nepamiršti dar vieno reikšmingo aspekto – pilietybės klausimo. Minėjome, jog 1920 m. Latvijoje gyveno 25 538 lietuviai, iš kurių 9045 buvo Latvijos piliečiai, 14 083 – Lietuvos piliečiai, likę – kitų valstybių piliečiai ar Nanseno paso savininkai. Tokiu būdu Latvijos pilietybę turėjo tik 35,4% Latvijoje gyvenusių lietuvių. 1925 m. duomenimis, Latvijos pilietybę turėjusių lietuvių procentas išaugo iki 69,1%, tačiau po penkerių metų šis rodiklis sumažėjo iki 51,8%. Latvių istorikas Ē. Jēkabsonsas, lygindamas Latvijos pilietybę turinčios lietuvių tautinės mažumos procentą su kitų tautinių mažumų pilietybės rodikliais, pastebi itin mažą Latvijos pilietybę turinčių lietuvių procentą⁸.

Nors, lyginant su laikotarpiu prieš Pirmąjį pasaulinį karą, lietuvių bendruomenė Latvijoje gerokai sumenko, ji tęsė visuomeninės veiklos tradicijas. Nuo 1921 m. Rygoje ėjo lietuviškas savaitraštis „Rygos balsas“. 1931 m. šis savaitraštis, tapęs Latvijos lietuvių sąjungos laikraščiu, pavadintas „Lietuvių balsu“. Latvijoje gyvenusius lietuvius telkė lietuviškos draugijos. Didžiausia iš jų buvo Latvijos lietuvių sąjunga, atstovavusi visiems Latvijoje gyvenusiems lietuviams ir turėjusi 18 skyrių, knygų leidyklą, jos prieglobstyje veikė saviveiklinis lietuvių teatras. 1936 m. Latvijoje veikė 17 lietuviškų draugijų – keturios iš jų savo veiklą buvo pradėjusios dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą.

1928 m. „Rygos balsas“ Latvijoje gyvenančius lietuvius dalijo į dvi grupes: į miestuose gyvenančius lietuvius išseivius, neturinčius Latvijoje šaknų, nes jie, jų tėvai ar seneliai čia atkeliavę iš Lietuvos, ir lietuvius, nuo seno gyvenančius „savo tėvų ir bočių žemėje“ Lietuvos pasienyje⁹. Šios dvi grupės apylygiai dalijosi Latvijoje gyvenusių lietuvių bendruomenę. Nuo seno Latvijoje gyvenantys lietuviai telkėsi Žiemgalos regione, o „išseiviai“ buvo susitelkę Rygoje ir Liepojoje. Tarpukario Latvijoje buvo trys didžiausios lietuvių santalkos – Rygoje, Liepojoje ir Lietuvos pasienyje Žiemgalos regione, – tiesa, pastarieji nebuvo taip teritoriškai lokalizuoti kaip jų tėvynainiai, gyvenę didžiuosiuose miestuose. Šių trijų didžiausių lietuvių santalkų tarpusavio padėtis skyrėsi taip, kaip skyrėsi įvairių Latvijos miestų ir regionų padėtis – specifinės regiono problemos neišvengiamai veikdavo čia gyvenusių lietuvių bendruomenę.

Latvijoje gyvenusių lietuvių kultūrinis centras buvo Ryga. Čia buvo gausiausia vienoje vietoje susikoncentravusi lietuvių kolonija, telkėsi didžioji dalis lietuviškos inteligentijos, veikė įtakingiausias lietuviškos draugijos, dirbo lietuviško savaitraščio redakcija ir lietuviška gimnazija. Galiausiai čia pat buvo dėmesio tautiečiams negailinti Lietuvos pasiuntinybė. Materialiai Rygos lietuviai taip pat atrodė kiek stipriau – Lietuvos diplomatų pastebėjimu, tarpukario Rygoje iš esmės gyveno tik tie lietuviai, kurie sugebėjo įsitvirtinti šiame mieste ir turėjo stabilų pragyvenimo šaltinį.

⁸ Ē. Jēkabsons, *Lietuvieši Latvijā*, p. 56.

⁹ A. L., *Po Latvija* (Tenai, kur lietuviai šneka), *Rygos balsas*, 1928 11 17, p. 2.

Kitokia padėtis buvo Liepojoje. Iki Pirmojo pasaulinio karo veržliai vystęs pramonę ir prekybą, buvęs vienas didžiausių Rusijos imperijos uostamiesčių išgyveno ekonominį sąstingį. Apie padėtį šiame mieste Lietuvos vicekonsulas Liepojoje 1929 m. rašė: „Miestas išaugęs prie kitonišku aplinkybių, dabar netekęs tų gyvybės ištakų, turi skursti, nykti. Labai abejoju ar šio miesto padėtis pagerės kuomet nors.“¹⁰ Lietuvos vicekonsulo žodžiai buvo pranašiški – ekonominė padėtis Liepojoje nepagerėjo, o tik dar labiau pablogėjo ekonominės krizės metu ketvirtojo dešimtmečio pradžioje. Liepojos lietuvių bendruomenę sudarė veik vieni darbininkai – dauguma jų buvo nekvalifikuoti, todėl miesto ekonominis sąstingis lietuvius paveikė skaudžiau nei kitas šio miesto tautines bendruomenes. Lietuvos konsulas Liepojoje apie lietuvių padėtį 1935 m. rašė: „Dabartinė lietuvių kolonijos būtis sunki: miestas stipriai paliestas ekonominės depresijos. Mūsų lietuviai prastuoliai – amatininkai, vežėjai, keletas smulkių krautuvininkų, duonkepių ir paprasti darbininkai – aišku, prie šios krizės jų uždarbis menkas, duonos klausimas labai aštrus, gyvenimo apylinkės sunkios, vietinių inteligentų kolonija neturi.“¹¹

Toli gražu ne visi Latvijoje gyvenę lietuviai buvo jos piliečiai – ženkli jų dalis turėjo Lietuvos pilietybę. Latvijoje gyvenančius, tačiau Lietuvos pilietybę turinčius ir vos galą su galu suduriančius lietuvius skaudžiai palietė socialinių garantijų klausimas – asmenys, neturintys Latvijos pilietybės, socialinės paramos iš esmės negalėjo tikėtis. Lygiai taip pat neturtingų Lietuvos piliečių vaikai negalėjo mokyklose tikėtis tokių pat socialinių garantijų ir paramos kaip Latvijos piliečių vaikai. Lietuviškoms mokykloms Latvijoje tekdavo keblus uždavinys – suteikti nors minimalią socialinę paramą to reikalingiems moksleiviams, o tokių buvo nemažai. Liepojos lietuvių pradinės mokyklos taryba 1927 m. kovą kreipėsi į Lietuvos užsienio reikalų ministeriją, prašydama skirti pašalpas Liepojos mokyklą lankantiems neturtingų Lietuvos piliečių vaikams ir skųsdamasi, jog Liepojoje „kitataučių mokyklos, norėdamos mūsų vaikus nutautinti, nepaisydamos net įstatymų, neturtingiems net ir Lietuvos piliečių vaikams duoda pašalpas ir tuo juos pavilioja į savo mokyklas. Jau ir dabar dauguma mūsų lietuvių vaikai lanko nelietuvių mokyklas. Ilgainiui mūsų vienintelė Liepojuje esanti mokykla gali sunykti ir dauguma mūsų lietuvių, dėlei nepasirūpinimo jų būkle, gali nutausti.“¹²

Socialiniai klausimai ėmė persipinti su tautiniais, ir Lietuvos diplomatų akimis, grasė lietuviškai tapatybei. Lietuvos vicekonsulas Liepojoje, 1929 m. Lietuvos URM

¹⁰ Lietuvos vicekonsulo Liepojoje 1929 m. vasario 21 d. pranešimas Lietuvos URM, *Lietuvos centrinis valstybės archyvas* (toliau – *LCVA*), f. 383, ap. 7, b. 877, l. 9.

¹¹ Lietuvos konsulo Liepojoje 1935 m. balandžio 10 d. raštas Liepojos lietuvių kolonijos monografijos redakcinei komisijai, *Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius*, f. 87–190, l. 8.

¹² Liepojos lietuvių pagrindinės mokyklos tarybos 1927 m. kovo 10 d. prašymas Lietuvos URM, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 699, l. 141.

informuodamas apie padėtį 130 moksleivių turinčioje Liepojos lietuvių pradinėje mokykloje, rašė: „Mokyklos egzistencija netvirta, atakuojama iš visų pusių. Mūsų išgamos, lenkiškieji patriotai, vilioja vaikus į savo mokyklas, tenai jiems duodamos mokslo reikmenys, aprėdai, dargi valgis. Tautinių mažumų mokyklų tarpe mūsų mokykla žvilgsniu silpniausia, tiesiog vargšė. Miesto valdybos švietimo skyrius miniai pataikauja – šiemet įvedė mokyklose šiltų priešpiečių beturčiams gaminimą, o lėšų šiam tikslui duoda tarytum išjuokimui. Mūsų mokykla šiems mokslo metams gavo 200 latų, mokiniai beveik visi beturčiai, tai sugalvok kasdien juos iš gautos sumos šiltais priešpiečiais pavalgydinti. Bobos laksto ir teiraujasi, kurioje mokykloje riebesnė košė verdama, kurioje daugiau josios ar kitko duodama, aišku kur geriau maitina, tenai ir mokykla geresnė, tenai reikia vaikus siųsti, o kad jie nutautės, tai mūsų miniai nerūpi; prikalbama neklauso, gausi atsakymą: ką man tas lietuviškumas duoda. Mokyklos lenktynes daro, kad paviliojus mūsų vaikus – medžiaga savo tikslams. <...> Mūsų valdžiai reikėtų sulig išgalės šelpti šią vienintelę lietuvišką mokyklą, be paspirties gresia jai pražūtis, kas labai praplėstu lietuvių nutautinimą.“¹³ Visą tarpukarį Liepojos lietuvių kolonijos būtį ženklino aštrios socialinės problemos, o Lietuvos diplomatai pagal išgales bandė jas spręsti.

Minėjome, jog daug lietuvių gyveno kaimo vietovėje Žiemgaloje. Šis regionas, Latvijos–Lietuvos pasieniu nusidriekęs nuo Aucės iki Daugpilio, rytuose ribojasi su Latgala. Kiekviename Latvijos regione buvo specifinių problemų. Rytinę Žiemgalos dalį, pirmiausia Alūkstos apskritį, panašios problemos artino su kaimynystėje esančia Latgala. Latvijos rytuose esančią Latgalą nuo kitų šalies regionų skyrė šiam regionui būdingi gyventojų tautinės ir konfesinės sudėties rodikliai: dauguma gyventojų buvo katalikai (1922 m. 78% Latvijos katalikų gyveno Latgaloje, sudarydami 58,8% visų Latgalos gyventojų), be to, čia, lyginant su kitais regionais, bendrame gyventojų skaičiuje buvo gerokai didesnė tautinių mažumų atstovų dalis – Latgaloje gyveno didžioji dalis Latvijos rusų, baltarusių, maždaug pusė visos Latvijoje gyvenančios lenkų diasporos.

Gerokai didesnė nei kituose regionuose tautinių mažumų dalis, kitų valstybių, pirmiausia Lenkijos, siekis visais įmanomais būdais sustiprinti ar net pabandyti išplėsti savo etninę mažumą kitų regiono gyventojų sąskaita bei Latvijos valdžios noras matyti šį kraštą latviškesnį šiame regione gimdė įtampą. Visoje Latgaloje vykusiems procesams apibūdinti tiktų 1938 m. Justui Paleckiui išsprūdęs didžiausio Latgalos miesto Daugpilio apibūdinimas, esą šis miestas „ryškiai žymi kovą tarp senojo rusiškai – žydiško – lenkiško Dvinsko, kaip seniau vadinosi tas miestas, ir naujojo latviško Daugavpilio, kurs rodo didelio aktyvumo ir energijos“¹⁴. Latgala tradiciškai tapatina-

¹³ Lietuvos vicekonsulo Liepojoje 1929 m. vasario 21 d. pranešimas Lietuvos URM, ten pat, b. 877, l. 13.

¹⁴ J. P a l e c k i s, *Latvija*, Kaunas, 1938, p. 165.

ma su Latvijos rytine dalimi ir esti tarsi visų rytinės Latvijos problemų sinonimas, tačiau panašių tarptautinių santykių problemų būta ir toliausiai į rytus nutolusioje Žiemgalos dalyje, kurią nuo neformalios Latgalos sostinės Daugpilio skyrė tik Dauguvos upė, todėl tiksliau būtų kalbėti apie tokių aiškių regionų ribų neturinčią Rytų Latviją su jos specifinėmis problemomis.

Latgaloje lietuvių gyveno mažai, nepalyginti daugiau jų buvo Žiemgalos rytuose – kairėje Dauguvos pusėje, kur jie buvo atsidūrę etninės įtampos erdvėje – ten, pasak situaciją trečiojo dešimtmečio pabaigoje apibūdinusio vieno Lietuvos diplomato, „iš vienos pusės siaučia lenkų, iš kitos – latvių akcija“¹⁵. Ilgai brendusi latvių ir lenkų priešprieša Rytų Latvijoje 1931 m. rinkiminės kampanijos į Latvijos seimą metu prasiveržė audringu konfliktu Alūkstos apskrityje. Atvirą konfliktą sąlygojo lenkų tautybės gyventojų nesutarimai su vietos valdžia, nacionalinė trintis Katalikų bažnyčioje ir galiausiai tarpusavio nesantaika pačioje lenkų bendruomenėje. Viskas prasidėjo 1931 m. pavasarį, kilus konfliktui Alūkstos katalikų bažnyčiose tarp latvių ir lenkų tautybės tikinčiųjų dėl pamaldų laiko ir kalbos. Panašūs konfliktai netrūkavo pasikartojant kitose bažnyčiose. Malšinant konfliktą turėjo įsikišti net policija. Apie 60 lenkų tautybės tikinčiųjų teismas nubaudė už tvarkos pažeidimus bažnyčiose. 1931 m. birželį Latvijos seimas sudarė net specialią tyrimo komisiją, kuri atlikusi tyrimą konstatavo, jog kai kurie katalikų kunigai ir Lenkų sąjunga polonizuoja Alūkstos apskritį. Lenkų sąjunga ir jos deputatai Latvijos seime aktyviai protestavo prieš tokias išvadas ir remiami Lenkijos pasiuntinybės Latvijoje išvystė plačią gynybos kampaniją. Latvijos valdžia, neapsikentusi jai Lenkų sąjungos metamų kaltinimų, 1931 m. spalį sustabdė pastarosios veiklą. Tai sukėlė Latvijos ir Lenkijos santykių paaštrėjimą: Lenkija iš Rygos atšaukė savo pasiuntinį, o Varšuvoje ir Vilniuje nuvilnijo priešiškos Latvijai demonstracijos, kurių dalyviai reikalavo, kad Lenkijos valdžia gintų savo tėvynainių teises Latvijoje¹⁶. Lietuvos spauda dėmesingai sekė šio konflikto eigą, pritardama ryžtingiems Latvijos valdžios bandymams pažaboti lenkų tautinės mažumos aktyvumą ir nepraleisdama progos pastebėti, jog galiausiai „latvių tauta pamatė tikrą lenkų veidą“¹⁷, o antilatviškos demonstracijos esą „parodė, koks pavojingas kaimynas kiekvienai valstybei sėdi Rytų Europoje“¹⁸. Reiktų pridurti, jog tarp šiame regione gyvenusių lietuvių ir lenkų taip pat netrūko trinties – tiek katalikų bažnyčiose, tiek kasdieniame gyvenime. 1928 m. pabaigoje „Rygos balsas“, pasakodamas apie lietuvių ir

¹⁵ Lietuvos konsulo Rygoje V. Gylio 1928 m. liepos 9 d. pranešimas Lietuvos URM, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 798, l. 63–64

¹⁶ Ė. J e k a b s o n s, *Poši Latvijā*, Rīga, 1996, p. 32–33.

¹⁷ K. I. P., Tokia yra latvių lenkų ginklo brolybė! *Lietuvos aidas*, 1931 06 06, p. 3.

¹⁸ Demonstracijos Varšuvoj parodė, koks pavojingas kaimynas kiekvienai valstybei sėdi Rytų Europoj, *Lietuvos aidas*, 1931 10 27, p. 4.

lenkų tikinčiųjų santykius vienoje katalikų parapijoje Lietuvos pasienyje, pareiškė: „Apie brolišką lenkų su lietuviais sugyvenimą ir kalbos nėra.“¹⁹ Taip galėtume bendrai apibūdinti lietuvių ir lenkų santykius ne tik šiame regione, bet ir visoje tarpukario Latvijoje.

Savotiškame įtampos lauke atsідūrę lietuviai buvo išskirtinio Lietuvos konsulo Daugpilyje dėmesio centre, o pagrindiniu diplomato rūpesčiu tapo pastarųjų tapatybės sauga. 1928 m. Lietuvos konsulas Rygoje Vytautas Gyls pastebėjo, jog „neatsižiūrint į tai, kad grynai konsularinio darbo Daugpily yra, palyginamai, nedaug, Konsulatas turi plačią dirvą visai kitoje srityje – kelti tautinį susipratimą lietuvių tarpe.“ Svarbiausiu Lietuvos diplomatų uždaviniu Latgaloje buvo įvardyta kova „prieš lietuvių ištautinimą“ – lietuviškų mokyklų steigimą, lietuvių katalikų kunigų įtraukimą į tautinės savimonės stiprinimo akciją²⁰. Reiktų pridurti, jog tokiais prioritetais vadovavosi ne tik Lietuvos konsulatas. Trečiojo dešimtmečio pabaigoje konsulatus Daugpilyje turėjo Vokietija, Sovietų Sąjunga bei Lenkija. Veik visoms valstybėms konsulinės tarnybos šiame mieste reikėjo ne tiek jai būdingoms funkcijoms atlikti, kiek kaip priedanga papildintam dėmesiui savo tėvynainių tautine bendrija ar įvairiapusiam domėjimuisi šiuo strateginiu regionu pateisinti. Ypač didelį susidomėjimą regionu rodė Lenkija. Ji negailėjo pastangų visais įmanomais būdais stiprinti čia esančią lenkų bendruomenę.

Tuo tarpu Latvijos valdžia siekė ši etniniu atžvilgiu mišrų ir tarsi nuo likusios Latvijos atskilusį regioną labiau integruoti Latvijos valstybėn. Šio regiono integravimo problemas gana iškalbingai rodo rusų tautinės mažumos pavyzdys. Ketvirtojo dešimtmečio viduryje rusų tautinė mažuma sudarė daugiau kaip 10% Latvijos gyventojų – 75% rusų gyveno Latgaloje. Rusų tautinei mažumai, kurios dauguma buvo mažaraščiai valstiečiai, būdingas menkas politinis aktyvumas, ir kaip organizuota tautinė bendrija savo pretenzijomis didelių problemų Latvijos valstybei nesudarė, tačiau tapti organiška Latvijos visuomenės dalimi rusų mažuma taip pat neskubėjo. 1930 m. valstybinę latvių kalbą mokėjo tik 19% Latvijos rusų²¹. Latvijos valdžia nebuvo suinteresuota etninių mažumų bendrijų šiame regione stiprėjimu ir bandė pažaboti kitų valstybių – pirmiausia Lenkijos, jos požiūriu, destruktivų veikimą stiprinant lenkų etninę bendruomenę regione. Ne kartą Latvijos valdžia labai rimtai svarstė klausimą, ar nereiktų apskritai likviduoti visų Daugpilyje veikiančių užsienio valstybių konsulinių tarnybų, tačiau nenorėdama aštrinti santykių su kitomis valstybėmis taip ir nesiryžo žengti šio žingsnio. Tačiau tokie permanentiški Latvijos valdžios sluoksniuose gimstantys planai priversdavo sunerimti Lietuvos diplomatinę tarnybą, kuri bandydavo

¹⁹ A. L., Po Latvija (Tenai, kur lietuviai šneka), *Rygos balsas*, 1928 12 15, p. 3.

²⁰ Lietuvos konsulo Rygoje V. Gylio 1928 m. liepos 9 d. pranešimas Lietuvos URM, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 798, l. 63–64.

²¹ *История Латвии XX век*, Рига, 2005, с. 204–206.

diplomatiniais kanalais užsitikrinti sau išimtinę teisę išsaugoti konsulatą, o Lietuvos valdžios koridoriuose net pasigirdavo siūlymų tokiu atveju griebtis retorsijos – užverti Latvijos konsulato Šiauliuose duris²². Reiktų pridurti, jog Lietuvos konsulatas Daugpilyje brangintas ir kaip tarpinė stotelė tiesiausiame kelyje į Vilniaus kraštą – per Daugpilį vedė artimiausias kelias pas Vilnijos lietuvius.

Pagrindinis Lietuvos konsulų Daugpilyje rūpestis buvo Latvijoje gyvenusių lietuvių tautinės tapatybės palaikymas ir bandymas sustabdyti asimiliacinius procesus. Lietuvos vicekonsulas Daugpilyje Povilas Gaučys 1928 m. vasarį rašė: „Žiūrint tautininko akimis lietuvių būklė Latgaloje ir Alūkstos apskrityje beveik kritinga. Nesii-mant priemonių prieš ištautėjimą po kokių 10 metų lietuviai bus gal visi ištautėję.“ Pagrindinėmis spartaus lietuvių nutautėjimo proceso priežastimis jis įvardijo lietuviškos tapatybės palaikyti nepadedančią Katalikų bažnyčią – pasak jo, „kunigija arba priešinga lietuviškam gaivalui arba geriausiu atveju indiferentiška, ir tik labai retai pasitaiko lietuvius palaikąs klebonas“ ir lietuviškos inteligentijos trūkumą: „Lietuvių pirklių ar amatininkų kaip ir nėra. Dauguma čiabuvių – ūkininkai, o ateiviai – laukų darbininkai“. Vicekonsulas teigė negalįs nurodyti nė vieno lietuvių inteligento. Pasak jo, vienintelis lietuvis inteligentas čia paprastai buvo lietuvis kunigas, tačiau ir šis darbavosi gudiškose arba latviškose parapijose²³. Keleriems metams praslinkus Lietuvos konsulas Daugpilyje konstatavo tą pačią padėtį: „Blogiausia, jog čionai nėra vietos lietuvių – inteligentų. Jei čia vietose būtų bent kur ne kur veiklūs lietuviai kunigai, gydytojai ar advokatai, kurie apie save galėtų koncentruoti lietuvius ir lietuvių visuomeninį gyvenimą, tai visai kitaip galėtų pasireikšti lietuvių gyvenimas ir būtų lengviau suaktyvinti lietuvius. Gerai dar, kad bent kai kuriose vietose yra vienas kitas lietuvis mokytojas, kuris šalia mokyklos darbo atlieka Konsulatui vadovaujant ir duodant nurodymus ir visuomeninius žygius.“²⁴

Lietuvos diplomatai, telkdami lietuvių bendruomenę ir stiprindami tautinę savimone, bandė išnaudoti Katalikų bažnyčios įtaką, į pagalbą pasitelkdami lietuvių tautybės kunigus. Į kunigą žvelgta kaip į vienintelį realų kaimo erdvėje galintį atsirasti tautiškai angažuotą lietuvių inteligentą, todėl taip pageidauta, kad šis atsirastų lietuvių gausiai apgyvendintose katalikų parapijose. Tuo metu Latvijos katalikų bažnyčios provincijoje dirbusių lietuvių tautybės kunigų skaičius buvo neproporcingai didelis

²² Pavyzdžiui, Lietuvos diplomatinės tarnybos žingsniai 1933 m. – plačiau apie tai: Lietuvos pasiuntinybės Latvijoje sekretoriaus 1933 m. kovo 15 d. pranešimas Lietuvos URM Politikos departamento direktoriui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1671, l. 40–43; Lietuvos pasiuntinio Rygoje 1933 m. lapkričio 15 d. pranešimas Lietuvos URM, ten pat, l. 14.

²³ Lietuvos konsulų Latvijoje suvažiavimo 1928 m. vasario 3–5 d. protokolas, ten pat, b. 799, l. 177.

²⁴ Lietuvos konsulo Daugpilyje 1931 m. kovo 17 d. pranešimas Lietuvos URM, ten pat, b. 1139, l. 56.

lyginant su lietuvių tautybės katalikų skaičiumi Latvijoje – 1935 m. lietuviai sudarė 4,6% visų Latvijos katalikų, o lietuvių tautybės dvasininkai – 30,3% visų Latvijoje dirbusių katalikų kunigų (1917 m. lietuvių tautybės kunigai sudarė net 61,8% Latvijos katalikų dvasininkų)²⁵. Tačiau lietuvių kunigų veik nebuvo tose parapijose, kur gyveno daugiau lietuvių, ir diplomatams teko tik konstatuoti: „Bažnyčia, tas stipriausias denacionalizacijos įrankis, aname krašte randasi mums nepalankių ganytojų rankose“. Skūstasi įtakingo Latvijos katalikų bažnyčios hierarcho vyskupo Juozapo Ranceno pozicija, kuris esą neslepiančias savo nuostatas, jog „gyvenančius Latvijoje lietuvius reikalinga esą sulatvinti, gi latvius, gyvenančius Lietuvoje, lai sulietuvina kam tas rūpi“. Esą tokia vyskupo nuostata ir paaiškinanti katalikų dvasininkų skyrimo praktiką – lietuvius kunigus skirti į latviškas parapijas, o į lietuviškas parapijas – latvių tautybės kunigus²⁶.

Lietuvos diplomatų bandymai paveikti Latvijos katalikų bažnyčios hierarchus į parapijas skirti lietuvius kunigus buvo bevaisiai. Lietuvos vicekonsulas Daugpilyje P. Gaučys 1928 m. vasarį skundėsi, jog Rytų Latvijoje „ligi šiol bažnyčia ramiai tebelenkina gyventojus“, o Latvijos Katalikų bažnyčios priešakyje stovintį Rygos arkivyskupą Antonijų Springovičių lygino su Vilniaus arkivyskupu Romualdu Jalbžkovskiu: „Jis irgi lietuvius kunigus laiko gudiškose ar latgališkose parapijose, o išgamas, lenkus ir kitus siunčia į lietuviškas“. Diplomato manymu, iš Rytų Latvijoje dirbančių 50 lietuvių kunigų pakaktų penktadalį perkelti į Alūkostos apskritį ir „būtų daug laimėta lietuvybei sustiprinti“, tačiau esą kol kas nėra vilties, „kad Rygos kurija pakeistų savo lenkofilišką politiką“²⁷. Visą ketvirtąjį dešimtmetį Lietuvos diplomatai nesėkmingai siekė, kad bent vienas kitas veiklus lietuvių tautybės kunigas atsidurtų lietuvių gausiau apgyvendintose parapijose. Lietuvos URM duomenimis, 1933 m. Latvijoje dirbo 42 lietuvių tautybės katalikų kunigai – dauguma rytinėje Latvijos dalyje – katalikiškoje Latgaloje²⁸, tačiau jų, diplomatų teigimu, nebuvo ten, kur lietuvių gyveno daugiausia.

Antra vertus, tenka pripažinti, jei pretenzijas turėti lietuvių tautybės kunigą vienoje ar kitoje parapijoje būtų bandyta pagrįsti parapijiečių tautine sudėtimi, veikiausiai nieko iš to nebūtų išėję – panašu, jog išimtinai lietuviškų parapijų nebuvo. Kita vertus, negalima paneigti to, jog Latvijos Katalikų bažnyčios hierarchai norėjo Latvijos katalikų bažnyčią matyti latviškesnę. Aktyviai politiniame valstybės gyvenime dalyvaujantys Bažnyčios hierarchai buvo nepatenkinti į katalikų politinio judėjimo gretas

²⁵ H. S t r o d s, *Latvijas Katoļu Baznīcas vēsture*, Rīga, 1996, p. 249–252.

²⁶ Lietuvos konsulo Rygoje V. Gylio 1928 m. liepos 9 d. pranešimas Lietuvos URM, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 798, l. 63–64.

²⁷ Lietuvos konsulų Latvijoje suvažiavimo 1928 m. vasario 3–5 d. protokolas, ten pat, b. 799, l. 177.

²⁸ Sąrašas lietuvių kunigų Latvijoje (1933 m.), ten pat, b. 1671, l. 15–17.

nenorinčiais įsijungti lietuvių tautybės dvasininkais, o kai kurių lietuvių tautybės dvasininkų angažavimasis aktyviai visuomeninei veiklai tarp lietuvių net erzino. Tautiškai veiklai angažuotus lietuvių tautybės dvasininkus bandyta „gydyti“ perkėlimu į kitas parapijas, kur nebuvo lietuvių. Būta atvejų, kai Lietuvos diplomatai net vizitu pas Latvijos premjerą bandė apginti lietuvių kunigą, kuriam buvo prikištas per didelis užsiėmimas „pašaliniu darbu“, nuo perkėlimo iš lietuvių gausiai apgyvendintos parapijos²⁹.

Lietuvos diplomatus, bandančius pasiekti, kad lietuvių gausiau gyvenamose parapijose atsirastų lietuviai kunigas, neramino aktyvi lenkų tautybės katalikų dvasininkų tautinė veikla – diplomatų pastebėjimu, visos lenkiškos veikimo akcijos pamatas buvo aktyvi lenkų dvasininkų veikla, skatinusi lietuvių nutautėjimą. Lietuvos diplomatai regėjo vienintelį šios problemos sprendimo būdą – lenkų tautybės kunigus turėjo pakeisti veiklūs lietuviai kunigai, kurie „galėtų daug nudirbti lietuviybės atžvilgiu pagelbėję sulaikyti nuo ištautėjimo ir net atgaivinti ištautėjusius lietuvius“³⁰. Tuo tarpu lietuvių kunigų, dirbančių Latvijos–Lietuvos pasienyje esančiose parapijose, kur buvo daugiau lietuvių, mažėjo, o ketvirtojo dešimtmečio pradžioje veik neliko. Lietuvos diplomatai konstatavo: „Čia gyvenančių lietuvių dvasinių reikalų aprūpinimas pavestas dvasininkams varantiems latvinimo akciją.“ Manyta, kad tokią situaciją dar labiau užaštrinusį jau minėta Alūkstos lenkinimo byla, ir lietuvių tautybės kunigai, tiesiog nepalankiai susiklosčius aplinkybėms, kartu su lenkų tautybės kunigais paradoksaliai atsidūrė toje pačioje barikadų pusėje – esą tiesiog „buvo nepageidaujami kitataučių gyvenamuose parapijose kunigai ne varantieji latvinimo akcijos“³¹. Tokiu būdu susiklostė padėtis, kai lietuvių tautybės kunigai sielovados darbą tarp Latvijos lietuvių dirbo mažiausiai. Ketvirtojo dešimtmečio viduryje „Lietuvos aidas“, pasakodamas apie Rygoje susiklosčiusią paradoksalią situaciją, kai lietuvių tautybės kapelionas lanko latviškas mokyklas, o latvis kapelionas rūpinasi lietuvių moksleivių sielovada, nepraleido progos šiuo pavyzdžiu įgelti politinių pretenzijų nestokojančiai katalikų dvasininkijai Lietuvoje – esą tai geriausias pavyzdys, kaip gali nukentėti sielovada, kai ši atsiduria „politikuojančių reikalų tvarkytojų“ rankose, kurie taip esą keršija lietuviams kunigams už tai, kad šie su lietuvių bendruomene nepalaikę jų praėjusių rinkimų į Latvijos seimą metu³².

Tiesa, reiktų pridurti, jog susipažinus su Lietuvos diplomatų pranešimais apie padėtį Rytų Latvijoje, peršasi mintis, jog pastarieji ne visada gebėjo adekvačiai įvertinti

²⁹ Lietuvos pasiuntinybės Latvijoje 1930 m. spalio 29 d. pranešimas Lietuvos URM, ten pat, b. 992, l. 4–5.

³⁰ Lietuvos konsulo Daugpilyje 1931 m. kovo 17 d. pranešimas Lietuvos URM, ten pat, b. 1139, l. 60–63.

³¹ Lietuvos konsulo Daugpilyje 1934 m. rugpjūčio 16 d. pranešimas Lietuvos URM, ten pat, b. 1622, l. 222–223.

³² NA–RAS, Dėl Latvijos lietuvių tikiybinių reikalų, *Lietuvos aidas*, 1936 10 06, p. 4.

etnokonfesinę padėtį šioje Latvijos dalyje. Tačiau, kita vertus, ne taip paprasta buvo susigaudyti šio regiono etninių ir konfesinių santykių raizgalynėje ar įvertinti asimiliacijos procesų intensyvumą. Rytų Latvijoje atsidūrę Lietuvos diplomatai savo akimis išvydo asimiliacijos padarinius: senoji lietuvių karta kalbėjo lietuviškai, o jaunoji buvo virtusi lenkais ar baltarusiais. Tokius tapatybės virsmus lengvino bendra konfesinė tapatybė – priklausymas tai pačiai Katalikų bažnyčiai. Tai davė peno svarstymams, jog bent jau dalis ne lietuvių tautybės katalikų yra ne kas kita kaip nutautėję lietuviai, tapę lenkais, baltarusiais ar net latviais. Tokias mintis stiprino ir pačių Lietuvos diplomatų pastebėtos Rytų Latvijos erdvėje gimusios tapatybės dėlionės – Lietuvos konsulas Daugpilyje 1931 m. minėjo Alūkostos apskrityje Garsenes valsčiuje gyvenančius lietuvius liuteronus, kurie, pasak jo, „kalba lietuviškai, bet savęs vadina „kurliandčikais“ ir laikosi skyrium nuo kaimyninių lietuvių katalikų“³³. Erdvė, kurioje susidurdavo skirtingos tautybės ir konfesijos, kūrė įvairiausias tapatybės derinius. Visa tai nejučia gimdė mintis apie paraleles tarp Rytų Latvijos ir Vilnijos bei skatino viltį, jog energinga lietuviška akcija užkirs kelią lietuvių asimiliavimuisi, o ilgainiui gal bus sulaukta net atsivertėlių lietuvių. Padidėjusį Lietuvos dėmesį Rytų Latvijai sąlygojo ir ypatinga šio regiono geografinė padėtis – kaimynystė su Vilniaus kraštu. Lietuva įtarė, kad Lenkija, vystydama plačią tautinę akciją šiame regione, ir siekdama kuo labiau sustiprinti lenkų tautinę mažumą, tai darė atsižvelgdama į tai, jog šis regionas yra greta Lietuvos ir Vilnijos, todėl, pasak Lietuvos diplomato, „jiems svarbu šioje Lietuvos pašonėje įsitvirtinti kuo daugiausia savųjų“³⁴.

Reiktų pridurti, jog, pavyzdžiui, didesnę Lietuvos interesą šiame regione esančiai Alūkostos apskričiai sąlygojo pastarosios specifika. Šios apskrities teritorija buvo ginčų objektas 1920–1921 m. nustatant Lietuvos–Latvijos sieną. Tada, brėžiant kaimynines valstybes skiriančią liniją, daugiau vadovautasi etninės ribos principu ir stengiasi atsižvelgti į abiejų šalių ekonominius bei strateginius interesus, suderinant juos teritorinėmis kompensacijomis. Vadovaujantis šiuo principu, Lietuvai atiteko Palanga ir Mažeikiai, o Latvijai – etniniu požiūriu ginčytina Alūkostos apskritis³⁵. 1930 m. Latvijos gyventojų surašymo duomenimis, Alūkostos apskrityje gyveno daugiau nei 3 tūkst. lietuvių. Tokiu būdu, Lietuvos akimis, mainų objektu tapę Alūkostos apskrities lietuviai vėliau sulaukė tarsi didesnio kompensacinio dėmesio.

Nepaisant regioninių ypatumų, kurie savitai paliesdavo lietuviškų kolonijų būti viename ar kitame Latvijos regione, Lietuvos diplomatai vienbalsiai nurodydavo pagrindinę visai lietuvių diasporai Latvijoje bendrą problemą – tvyrančią nutautėjimo grėsmę, kurią Lietuvos konsulas Rygoje 1928 m. įvardijo „opiausiu dienos klausiu-

³³ Lietuvos konsulo Daugpilyje 1931 m. kovo 17 d. pranešimas Lietuvos URM, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1139, l. 37–38.

³⁴ Ten pat, l. 29.

³⁵ Z. B u t k u s, *Lietuvos ir Latvijos santykiai 1919–1929 metais*, Vilnius, 1993, p. 55.

mu³⁶. Jam net atrodė, jog nė viena kita Latvijoje gyvenanti tautinė mažuma neparodė „tokio palinkimo išnykti latvių naudai kaip lietuviai“. Jis atkreipė dėmesį, jog ši problema aktuali tiek nuo seno Latvijoje gyvenantiems lietuviams, tiek sezoniniams darbams į Latviją iš Lietuvos atvykusiems darbininkams. Pasak jo, „savo prigimtosios kalbos pamiršimas mūsų piliečių tarpe yra nepaprastai greitas: pavyzdžiui, mūsų darbininkai, atvežami Latvijon vasaros darbams, po kokių 6 mėn. pradeda kalbėti tokiu lietuviškai – latvišku žargonu, kad už juos priseina rausti. Po 2 metų jie paprastai nori kalbėti tik latviškai, nes jie girdi, negalį taip gerai išreikšti savo minčių lietuviškai“³⁷. Šią sezoninių darbininkų asimiliacijos tendenciją konstatavo ir kiti diplomatai – net Lietuvos konsulas Liepojoje, nors pastarojo veiklos zonoje sezoninių darbininkų buvo gerokai mažiau nei Žiemgaloje. 1933 m. jis rašė: „Nuostabus reiškinys su mūsų atvažiavusiais laukų darbininkais, jie labai greitai čionai asimiliuojasi: po pusės metų jau kalba sudarkyta, veda latves, kalba latviškai, būdami katalikai daro vedybas liuteronų bažnyčiose: pastebėti kodėl taip elgiasi, kokią čia laimę rado, ar negalėjo savo šaly apsvesti su lietuvaite. Vieni atsikerta, ar ne vis tiek esą su kuom apsvesti, kiti tyli; reiškia jokio tvirtumo, jokios sąmonės, kaip gyvulėlis, tai ką gi norėti iš nuolat čionai gyvenančių lietuvių.“³⁸ Sudėtinga įvardyti šių asimiliacijos procesų mastą ir sunku būtų patikėti šio proceso masiškumu, tačiau Latvijoje dirbantys Lietuvos diplomatai čia matė rimtą problemą.

Nepriklausomybės pradžioje Latvijoje įvykdžius radikalią žemės reformą ir likvidavus dvarininkų žemėvaldą, Latvijos kaime pristigo samdomos darbo jėgos. 1925 m. Karlio Ulmanio vadovaujama vyriausybė pasiūlė žemės ūkio darbams laikinai išleisti darbininkus iš Lietuvos. Tada atrodė, jog tai laikina, tačiau netrukus paaiškėjo, jog ir to nepakanka. Nuo 1928 m. darbo jėga į Latvijos kaimą ėmė keliauti ir iš rytinės Lenkijos – daugiausia iš Lenkijos valdžioje esančios Vilnijos. Ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje Latvijos kaime dirbo apie 40 tūkst. svetimšalių darbininkų³⁹ – nemaža jų dalis buvo lietuviai. 1935 m. Latvijoje dirbusių lietuvių lauko darbininkų problemą analizavo Lietuvos vidaus reikalų ministerijos pareigūnai. Jų manymu, kasmet Latvijos žemės ūkyje dirbo apie 15 tūkst. iš Lietuvos atvykusių darbininkų⁴⁰. Dėl šios ekonominės migracijos samdomos darbo jėgos net pristigo Šiaurės Lietuvoje, ir Lietuvos valdžia svarstė, ar nederėtų įstatymiškai apriboti lauko darbininkų išvykimą uždarbiauti Latvijon. Šiaip ar taip, ekonominės migracijos sustabdyti nepavyko ir

³⁶ Lietuvos konsulų Latvijoje suvažiavimo 1928 m. vasario 3–5 d. protokolas, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 799, l. 172.

³⁷ Ten pat.

³⁸ Trumpa Liepojos lietuvių kolonijos istorija, parašyta Lietuvos konsulo Liepojoje 1933 m. gegužės 17 d., ten pat, b. 1385, l. 45–46.

³⁹ *История Латвии XX век*, c. 190.

⁴⁰ Lietuvos darbininkų būklė Latvijoje, *Rytas*, 1935 07 20, p. 4.

Lietuvos valdžiai teko susitaikyti su šia tendencija. Latvijos žemės ūkyje laikinai uždarbiaujantys lietuviai ketvirtajame dešimtmetyje tapo atskira problema.

Lietuvos diplomatai, svarstydami, kaip sumažinti lietuvių lauko darbininkų asimiliaciją, Lietuvos valdžiai siūlė kiek galima palengvinti pastarųjų susisiekimą su gimtine, supaprastinant sienos perėjimo režimą, vildamiesi, jog artimi socialiniai ryšiai su Lietuva taps geriausia asimiliacijos proceso užtvara. Pagrindinė problema buvo keista Lietuvos užsienio pasų ir vizų išdavimo tvarka, pagal kurią norintis išvykti į užsienį Lietuvos pilietis privalėjo gauti ne tik Lietuvos užsienio pasą, bet dar ir Lietuvos vizą. 1928 m. pradžioje Latvijoje dirbę Lietuvos konsulai, primindami, jog valstybės interesas yra, kad užsienyje gyvenantys lietuviai „kuo dažniausia atvyktų Lietuvon“, valstybei siūlė atsisakyti vizų Lietuvos piliečiams⁴¹. Į šį pasiūlymą buvo atsižvelgta tik iš dalies – 1928 m. įsigaliojusi nauja Lietuvos užsienio pasų išdavimo tvarka sumažino mokesčių už užsienio pasą, tačiau naujoji vizų išvykti išdavimo tvarka, pagal kurią vizas buvo galima gauti tik Kaune ir Šiauliuose, Latvijoje gyvenantiems lietuviams tapo dar nepatogesnė. Tokia tvarka netenkino ne tik uždarbiaujančių, bet ir nuo seno Lietuvos pasienyje gyvenančių lietuvių. „Rygos balsas“ apie tai rašė: „Dabar katalikas, Latvijos pusėje gyvenantis, mato katalikų bažnyčių bokštus, bet jas aplankyti ne taip lengva.“⁴² 1929 m. pradžioje Lietuvos konsulas Rygoje siūlė senąją vizų išdavimo tvarką politiniais sumetimais grąžinti⁴³. Valdžios institutai, kurių žinioje buvo sienos kontrolė, į Lietuvos diplomatinės tarnybos siūlymus supaprastinti sienos perėjimą Latvijoje uždarbiaujantiems lietuviams reagavo vangiai. 1932 m. rudenį Lietuvos konsulas Liepojoje prašė užsienio reikalų ministro imtis skubių žygių palengvinant lietuvių žemės ūkio darbininkų susisiekimą su Lietuva. Siūlė, kad būtų atsisakyta vizos mokesčio ir visi galėtų sėkmadieniais ateiti į katalikų bažnyčią Lietuvoje, pridurdamas, jog esami suvaržymai „atitolins mūsų žmonės nuo savo šalies ir stums juos latvių glėbin“⁴⁴.

Neįmanoma įvertinti iš Lietuvos į Latviją atvykusių samdinių asimiliacijos mastų, galime tik konstatuoti, jog šis reiškinys lydėjo visą tarpukarį – 1940 m. Lietuvos diplomatai kaip ir prieš dešimtmetį skundėsi iš Lietuvos atkeliavusių lauko darbininkų sulatvėjimu ir atitolimu „nuo visko kas lietuviška“. Pasak Lietuvos pasiuntinybės patarėjo, „ateina mūsų laukų darbininkas į Pasiuntinybę ir neretas metasi kalbėti latviškai, skambina telefonu iš provincijos taip pat latviškai“⁴⁵. Šiaip ar taip, pasikar-tojantys konstatavimai patvirtina tendencijas, o ne pavienius atsitikimus.

⁴¹ Lietuvos konsulų Latvijoje suvažiavimo 1928 m. vasario 3–5 d. protokolas, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 799, l. 166.

⁴² A. L., Tenai, kur lietuviai šneka, *Rygos balsas*, 1929 01 19, p. 2.

⁴³ Lietuvos konsulo Rygoje 1929 m. sausio 21 d. pranešimas Lietuvos URM apie Lietuvos konsulato Rygoje veiklą 1928 m., *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 881, l. 26.

⁴⁴ Lietuvos konsulo Liepojoje 1932 m. spalio 21 d. raštas Lietuvos URM, ten pat, b. 1385, l. 53–54.

⁴⁵ Lietuvos pasiuntinybės Latvijoje patarėjo K. Karečkos 1940 m. balandžio 19 d. *pro memoria* apie Latvijos lietuvių padėtį, ten pat, b. 1888, l. 564.

Tačiau sezoninių lietuvių darbininkų Latvijoje asimiliacijos problema Lietuvos diplomatomams buvo veikiau kasdienybės mestas iššūkis – aktuali, tačiau ne tokia gyvybiškai svarbi problema kaip tradiciškai susiklosčiusios lietuvių bendruomenės Latvijoje asimiliacija. Pastarąją problemą, kaip jau minėjome, Lietuvos diplomatai laikė „opiausiu dienos klausimu“. Bandyta net prognozuoti asimiliacijos procesų intensyvumą pagal atskiras socialines grupes. Ketvirtojo dešimtmečio pradžioje Lietuvos diplomatai Latvijoje niūriai žvelgė į miestuose gyvenusių vyresnės lietuvių kartos žemesnių socialinių sluoksnių lietuviškos tapatybės išsaugojimo perspektyvą. Prognozuota, jog miestuose gyvenę lietuvių tautybės darbininkai, kaip tada manyta, dėl sunkios materialinės padėties, Latvijos Katalikų bažnyčios vykdomos etnokonfesinės politikos bei pačių lietuvių indiferentiškumo savo etninei tapatybei pamažu asimiliuosis. Indiferentiškai lietuviybės atžvilgiu nusistačiusi miestuose gyvenusi vyresnioji lietuvių karta vertinta kaip iš esmės prarastoji karta. Gerokai mažiau nuogaustauta dėl kaimo vietovėje gyvenusių lietuvių ūkininkų ir jaunosios lietuvių kartos tapatybės⁴⁶.

Latvijos provincijoje gyvenusius lietuvius, Lietuvos diplomatų pastebėjimu, slėgė kitokios problemos nei didžiųjų miestų gyventojus. 1930 m. Lietuvos pasiuntinys Latvijoje teigė, esą diametriškai priešinga lietuvių padėtis didžiuosiuose Latvijos miestuose ir kaimuose bei miesteliuose: didžiuosiuose miestuose lietuvių kultūrinė veikla nesusiduria su trukdžiais, ten galima nevaržomai vystyti kultūrinę veiklą, steigti savo mokyklas, o kaimuose bei mažuose miesteliuose Latvijos valdžia „ištautinimą varo pačiu atkakliausiu būdu“. Pasiuntinio teigimu, „ūkininką, kuris užsirašęs lietuviu, policija, mokyklų valdžia, savivaldybių valdininkai, kiekviena proga pagąsdina, kad Latvija yra latviams ir žemė bus tik jiems palikta, kad jokių paskolų, jokių pašalpų negaus, jei vaikus leis į lietuvių mokyklas ir tėvams ir vaikams bus viskas atimta ir išvaryti pas leišius. Labiau susipratusius toki pagąsdinimai padaro atkaklesniais lietuviams, bet dauguma, kad „ramiau“ būtų, žada per ateinantį gyventojų surašymą užsirašyti latviais.“⁴⁷

Manome, jog šiuos Lietuvos pasiuntinio apibendrinimus apie lietuvių padėtį provincijoje derėtų pakoreguoti. Pirmiausia tektų suabejoti Lietuvos pasiuntinio teiginiu, esą Latvijos valdžios organai tautinių mažumų atžvilgiu vykdė asimiliacinę politiką. Tautinės mažumos, bent jau iki 1934 m. gegužės 15 d. valstybės perversmo, Latvijoje turėjo plačią kultūrinę autonomiją. Tiesa, valdžios žingsnių, kuriuos galėtume pavadinti asimiliaciniais, be abejo, būta – pirmiausia Rytų Latvijoje – erdvėje, kurią Latvijos valdžia siekė kuo greičiau kultūriškai integruoti Latvijos valstybėn. Tačiau vieno

⁴⁶ Lietuvos pasiuntinio Latvijoje 1930 m. birželio 25 d. pranešimas Lietuvos URM, ten pat, b. 1038, l. 29; Trumpa Liepojos lietuvių kolonijos istorija, parašyta Lietuvos konsulo Liepojoje 1933 m. gegužės 17 d., ten pat, b. 1385, l. 45–46.

⁴⁷ Lietuvos pasiuntinio Latvijoje 1930 m. birželio 25 d. pranešimas Lietuvos URM, ten pat, b. 1038, l. 9.

kito valdžios žingsnio negalima laikyti kryptinga asimiliacine politika. Kituose Latvijos regionuose pasitaikiusius panašius reiškinius derėtų laikyti išimtimi ir tik vietinių valdžios organų iniciatyva. Tiesa, kartais iš Latvijos valdžios pusės tautinių mažumų atžvilgiu nuskambėdavo griežtesnis pareiškimas, kaip 1931 m., kai šalį palietė pasaulinė ekonominė krizė. Po vienu geriausių Latvijos ekonomikai 1930 metų, sparčiai blogėjant ekonominei padėčiai ir smunkant pragyvenimo lygiui, pasigirdo siūlymų ekonomines problemas, be kita ko, spręsti ir tautinių mažumų sąskaita – sumažinti biudžetines lėšas, skirtas tautinių mažumų mokyklų išlaikymui. Tokioms nuostatoms pritarė 1931 m. gruodį sudaryta M. Skujeneko vyriausybė. Pastaroji savo veiksmus aiškino tuo, jog tautinių mažumų mokyklų padėtis esanti kur kas geresnė nei latviškų, todėl pirmosios net esančios privilegijuotoje padėtyje⁴⁸. Savo užmojų ši vyriausybė įgyvendinti nespėjo, tačiau suspėjo įbauginti tautinių mažumų bendruomenes.

Kitokia tautinių mažumų padėtis Latvijoje susiklostė po 1934 m. gegužės 15 d. valstybės perversmo. Autoritarinis K. Ulmanio režimas vidaus politikoje pasirinko ryžtingą Latvijos „latvinimo“ kryptį ir kur kas labiau rezervuotai laikėsi tautinių mažumų atžvilgiu, siekdamas kuo labiau sumažinti tautinių mažumų įtaką valstybės gyvenime – autoritarinio režimo ideologija tapo nacionalizmas. Tiesa, valdžia nedeklaravo priešiško tautinėms mažumoms ir nepropagavo tautinės nesantaikos, tačiau praktikoje tautinės mažumos netruko pajusti siekį apriboti jų vaidmenį valstybės vidaus gyvenime. Lietuvos diplomatai, pažindami K. Ulmanį kaip ryžtingą latviško nacionalizmo atstovą, kuris ne žodžiais, bet darbais sieks įgyvendinti reikalavimus „atkurti nacionalinį teisingumą“ ir sukurti „latvišką Latviją“, pastarajam stojus autoritarinio režimo priešakyje, kiek sunerimo dėl lietuvių mažumos padėties Latvijoje. Tačiau ryžtingą naujo politinio režimo posūkį nacionalizmo idealų įgyvendinimo link lietuvių tautinė mažuma pajuto nepalyginamai silpniau nei vokiečių, rusų ar lenkų tautinės mažumos – pirmiausia todėl, jog pačios lietuvių tautinės mažumos vaidmuo, lyginant su kitų tautinių mažumų įtaka šalies vidaus gyvenime, buvo kur kas kuklesnis.

Grįžtant į ketvirtojo dešimtmečio pradžią, reiktų pabrėžti, jog konkretūs Lietuvos diplomatų nusiskundimai lietuvių tautinei mažumai daromu valdžios spaudimu realiai pasigirdavo tik tada, kai kalba pasisukdavo apie lietuvių mažumos padėtį Rytų Latvijoje. 1932 m. pradžioje Lietuvos konsulas Daugpilyje teigė, jog „Lietuvos pasieny dedama pastangų <...> greičiau pasiekti tikslo: paversti ten gyvenančius – latviškai galvojančiais piliečiais“, šį teiginį iliustruodamas konkrečiais pavyzdžiais⁴⁹. Panašūs nusiskundimai skambėjo ir ketvirtojo dešimtmečio antroje pusėje – Rytų Latvija etninių santykių požiūriu išliko jautriausia Latvijos vieta. Tuo tarpu kalbant apie lietuvių kolonijas kitose Latvijos vietose nusiskundimų dėl valdžios asimiliacinių žingsnių veik

⁴⁸ *История Латвии XX век*, c. 203.

⁴⁹ Lietuvos konsulo Daugpilyje 1932 m. vasario 9 d. pranešimas Lietuvos pasiuntinybei Rygoje, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1859, l. 279.

nesigirdėjo. Suprantama, tarptetninės trinties atvejų pasitaikydavo visur, tačiau reali problema jie buvo tik Rytų Latvijoje. Čia gyvenę lietuviai tiesiog lemtingai atsidūrė komplikuotoje etninės įtampos erdvėje, o Latvijos valdžia, spręsdama šio regiono etnines problemas, nė vienai etninei mažumai neketino daryti išimčių.

Kalbant apie Lietuvos diplomatų nusiskundimus lietuvių mažumos Latvijoje padėtimi, reiktų atkreipti dėmesį į pastarųjų nuostatą, jog lietuvių tautinei mažumai dėl pastarosios etninio artumo Latvijos valdžia turėtų suteikti gerokai daugiau teisių bei parodyti kur kas daugiau dėmesio nei kitoms tautinių mažumų bendrijoms. Remiantis lietuvių ir latvių etniniu artumu (brolišku tautų idėja), lietuvių etninei mažumai reikalaauta didesnio palankumo nei kitoms etninėms mažumoms, o tiksliau – išskirtinės padėties. Latvijos valdžia Lietuvos diplomatams teisinosi, esą negalinti lietuviams parodyti didesnio palankumo, nes tai taptų precedentu kitoms tautinėms mažumoms, pirmiausia vokiečių bendruomenei tokių pat teisių pareikalauti sau. Lietuvos diplomatai vylėsi, jog padėtis pasikeis po 1939 m. įvykusios masinės vokiečių tautybės asmenų repatriacijos Vokietijon, kai Latvijoje neliko „tos grėšiančios vokiečių mažumos, kuri plačią kultūrinę laisvę panaudoja valstybei pavojingiems tikslams“, tačiau jokių permainių taip ir neįvyko. Lietuvos pasiuntinybės patarėjas K. Karečka tuomet prisipažino prieš atvykdamas dirbti į Rygą manęs, „kad lietuviai čia naudojami didesnėmis privilegijomis, negu kitos tautinės mažumos“, todėl atvykus Rygon jam „buvo nevisai suprantama, kad kaimyninė ir broliška tauta galėtų kliudyti kultūriniai vystyti čia gyvenantiems lietuviams, kurie nesudaro jiems jokio pavojaus ir grėsmės“⁵⁰. Jis negalėjo nuslėpti nusivylimo, susidūręs su lūkesčiams priešinga realybe – paaiškėjus, jog išskirtinės padėties lietuvių bendruomenė negali tikėtis. Tokio pat išskirtinio dėmesio savo bendruomenei tikėjosi ir Latvijos lietuvių veikėjai. Ir vieni, ir kiti, neįsijudami išskirtinės Latvijos valdžios globos, jautėsi nuskriausti.

* * *

Apibendrinant galima teigti, jog nepaisant regioninių ypatumų, kurie savitai veikė lietuviškų kolonijų būtį viename ar kitame Latvijos regione, Lietuvos diplomatai vienbalsiai kalbėjo apie visai lietuvių diasporai Latvijoje bendrą nutautėjimo grėsmę, kurią vienas lietuvių diplomatas įvardijo „opiausiu dienos klausimu“. Lietuvos diplomatų pastebėjimu, lietuvių bendruomenės asimiliaciją skatino socialinės lietuvių diasporos problemos, lietuviškų mokyklų stoka, nepakankamas pačios bendruomenės organizuotumas bei inteligentijos stygius. Lietuvos pasiuntinybė Latvijoje svarbiausia vietos lietuvių bendruomenės problema įvardijo jos narių etninės tapatybės saugą – tai tapo bene svarbiausiu Lietuvos pasiuntinybės Latvijoje rūpesčiu. Todėl jautriai reaguota į kiekvieną lietuvių bendruomenės asimiliaciją liudijantį ženklą ar socialinius pokyčius, kurie, pasiuntinybės požiūriu, žeidė ar grėsė užgauti etninę tapatybę.

⁵⁰ Lietuvos pasiuntinybės Latvijoje patarėjo K. Karečkos 1940 m. balandžio 19 d. *pro memoria* apie Latvijos lietuvių padėtį, ten pat, b. 1888, l. 562–563.

THE LITHUANIAN DIASPORA IN INTERWAR LATVIA THROUGH THE EYES OF LITHUANIA'S DIPLOMATS

Summary

DANGIRAS M A Č I U L I S

The Lithuanian diaspora in interwar Latvia was historically formed from two parts: Lithuanians who had long lived in rural localities on the Latvian – Lithuanian border and Lithuanian communities that had formed in the late nineteenth century in Latvia's major cities as a consequence of economic Lithuanian emigration. According to the data from the first population census of the Republic of Latvia in 1920, 25 538 Lithuanians were living in Latvia. Somewhat more than half of Latvia's Lithuanian community had long lived in a rural locality in districts located on the Lithuanian – Latvian border, mostly in the Zemgale region. Rīga was the cultural centre of the Lithuanians living in Latvia. This city had the largest Lithuanian community concentrated in one place, the largest part of the Lithuanian intelligentsia, the most influential Lithuanian societies, the editorial board of a Lithuanian weekly newspaper, and a Lithuanian gymnasium.

Despite the special regional characteristics, which uniquely affected the existence of the Lithuanian communities in one or another Latvian region, the Lithuanian diplomats unanimously spoke about the common threat of the denationalisation of the entire Lithuanian diaspora in Latvia. This problem affected not only the Lithuanians who had long been living in Latvia but also the workers who came to Latvia from Lithuania for seasonal work. According to the observations of the Lithuanian diplomats, the assimilation of the Lithuanian community was encouraged by the social problems of the Lithuanian diaspora, the lack of Lithuanian schools, the community's insufficient organisation, and the lack of an intelligentsia. The complaints of the Lithuanian diplomats were heard through the pressure applied by the Lithuanian national minority on the Latvian government only when the talk turned to the situation of the Lithuanian minority in East Latvia. In respect to ethnic relations, this region was the most sensitive place in Latvia. The Lithuanians living there found themselves very fatefully in a complicated space of ethnic tension and the Latvian government, in solving the ethnic problems of this region, did not intend to make exceptions for any ethnic minority.

The Lithuanian embassy in Latvia called the protection of the ethnic identity of its members the main problem of the local Lithuanian community and it became perhaps the biggest worry of the Lithuanian embassy in Latvia.

Gauta 2007 m. spalio mėn.

Dangiras M a č i u l i s. Humanitarinių mokslų daktaras. Lietuvos istorijos instituto mokslo darbuotojas. Mokslinių interesų kryptys: XX a. Lietuvos kultūros istorija, Lietuvos visuomenė XX a. pirmoje pusėje.

Adresas: Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, Vilnius 01108

El. paštas: dangirasmaciulis@yahoo.com